

روزنامه‌نگاری سایبر، جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان

■ دکتر علیرضا دهقان نیری^۱

دانشیار ارتباطات دانشگاه تهران

مجازی، جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان را مورد بحث قرار داده است. از این موضوعات، بحث آزادی بیان بدون در نظر گرفتن پیشرفت‌های اخیر در تکنولوژی اطلاعات، موضوعی قدیمی است که تاریخ پرفراز و نشیبی دارد. در کتاب مورد نقد، ضمن مرور کوتاه تحولات بحث آزادی بیان، وضعیت کنونی آن با در نظر گرفتن تکنولوژی‌های جدید ارتباطی مورد توجه قرار گرفته است. دو محور روزنامه‌نگاری سایبر و جامعه اطلاعاتی نیز به خودی خود و به‌ویژه در دو دهه اخیر از موضوعات تازه و بسیار بحث‌انگیز بوده‌اند، که طرح آنها در قالب کتاب و برای مخاطب عمومی و دانشگاهی از اهمیت و تازگی برخوردار است.

نویسنده کتاب که در حال حاضر استادیار گروه آموزشی مطالعات بریتانیا در دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران است، در زمینه ارتباطات و به‌ویژه در حوزه روزنامه‌نگاری صاحب تجربه و شناخته شده است. شکرخواه فارغ‌التحصیل دکتری علوم ارتباطات از دانشگاه علامه طباطبایی است، سالیان زیادی سابقه روزنامه‌نگاری دارد، و انتشار ترجمه‌ها و تألیفات متعددی در زمینه ارتباطات، روزنامه‌نگاری و خبرنگاری را در کارنامه علمی و پژوهشی خود گنجانده است. علاوه بر این، نکته‌ای که کتاب روزنامه‌نگاری سایبر را بیشتر قابل توجه و مرتبط با تجربه و علاقه نویسنده کتاب می‌کند، این است که نویسنده در مدیریت روزنامه‌نگاری هم‌شهری آنلاین و جام‌جم آنلاین نیز مشارکت و فعالیت داشته و کتاب مورد نقد حاصل رساله دکتری وی است. با عنایت به نکات گفته شده و تازگی موضوع و کم بودن منابع و نوشته‌های مرتبط با موضوع کتاب به زبان فارسی، کتاب فوق‌الذکر نوشته قابل استفاده‌ای برای فعالان حوزه روزنامه‌نگاری سنتی، روزنامه‌نگاری سایبر، و دانشجویان حوزه ارتباطات و روزنامه‌نگاری به‌شمار می‌آید. این سودمندی و تازگی، به‌ویژه در زمان انتشار کتاب در چاپ اول خیلی بیشتر از اکنون بوده است. در حال حاضر، منابع بیشتری در زمینه مورد بحث به صورت مقاله و کتاب در دسترس است. با وجود این، کتاب روزنامه‌نگاری سایبر برای مخاطبان یاد شده هنوز هم می‌تواند خواندنی و قابل استفاده باشد. البته این کتاب کاستی‌هایی نیز دارد که در ادامه نوشته به آن اشاره خواهد شد.

■ شکرخواه، یونس، روزنامه‌نگاری سایبر، جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان. تهران: انتشارات ثانیه، ۱۳۸۴، شابک: ۹۶۴-۹۵۸۹-۴۲۸-

مقدمه

کتاب «روزنامه‌نگاری سایبر، جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان» نوشته یونس شکرخواه کلاً در ۳۵۸ صفحه با قیمت ۳۵۰۰۰ ریال در سال ۱۳۸۴ از سوی انتشارات ثانیه منتشر شده است. این کتاب شامل چهار صفحه پیشگفتار نویسنده، هشت صفحه مقدمه، هشت فصل با عناوین: دوراندیشی ارتباطی، جامعه اطلاعاتی، مفهوم روزنامه‌نگاری سایبر، انواع روزنامه‌نگاری سایبر، کیوسک‌های ماهواره‌ای، آینده روزنامه‌نگاری، بلاک چیست؟ و آزادی بیان است. در انتهای کتاب دو پیوست ۹۴ صفحه‌ای با عناوین روزنامه‌نگاری سایبر، دیدگاه‌های جهانی و مهم‌ترین مصوبه‌های جهانی درباره آزادی بیان، و ۲۸ صفحه نمایه گنجانده شده است. همان‌طور که از عنوان کتاب و عناوین فصول نیز فمیده می‌شود، کتاب یاد شده سه محور عمده روزنامه‌نگاری در فضای

خلاصه مباحث کتاب

اگر بخواهیم راجع به موضوع کتاب و مباحث مطرح شده در هر یک از فصول بیشتر بدانیم، باید بگوییم هدف از گزارش پژوهشی منعکس شده در کتاب روزنامه‌نگاری سایبر، چنانکه نویسنده در پیشگفتار تصریح کرده است، پاسخ به چند سؤال در زمینه تحولات تازه در حوزه روزنامه‌نگاری است. سایبر ژورنالیسم چیست؟ چه پیشرفت‌هایی کرده است؟ این نوع روزنامه‌نگاری چه تفاوت‌هایی با روزنامه‌نگاری سنتی دارد؟ آیا روزنامه‌نگاری سایبر، جریان یک‌سویه اطلاعات را به جریان دوسویه و چندسویه تبدیل می‌کند؟ آیا روزنامه‌نگاری سایبر در نهایت آزادی بیان را گسترش و توسعه می‌دهد؟ و جایگاه و نقش روزنامه‌نگاری سایبر در مفهوم کلی‌تر جامعه اطلاعاتی چیست و این دو چه ارتباطی با یکدیگر دارند؟ برای پاسخ به این سؤالات که مایه اصلی کتاب را تشکیل می‌دهد، نویسنده تلاش کرده هم از منابع و نوشته‌های موجود، و هم از مصاحبه از طریق ایمیل با ۱۰ نویسنده و فعال در حوزه روزنامه‌نگاری سایبر در سطح جهان استفاده کند. حاصل این تلاش که در اصل برای تکمیل رساله دکتری نویسنده در علوم ارتباطات صورت گرفته، به صورت کتابی در هشت فصل تنظیم شده و هر یک از فصول تقریباً پاسخ یکی از سؤالات مطرح شده در سطور بالا است.

در فصل اول کتاب با عنوان دوراندیشی ارتباطی، کاربردهای اینترنت به‌ویژه در خصوص امکاناتی که برای توسعه روزنامه‌نگاری سایبر فراهم می‌کند، تشریح شده است. این کاربردها به صورت

همان‌طور که از عنوان کتاب و عناوین فصول نیز فمهمیده می‌شود، کتاب یاد شده سه محور عمده روزنامه‌نگاری در فضای مجازی، جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان را مورد بحث قرار داده است

خلاصه از این قرار است: برقراری ارتباطات و گفتگوی دوسویه جست‌وجوی اطلاعات، نشر و توزیع الکترونیکی محتوا، توزیع تجاری و بین‌رسانه‌ای محصولات و خدمات، و تلفیق متن، تصویر و صدا. با استفاده از این کاربردها، روزنامه‌نگاری سایبر این امکان را فراهم می‌سازد که روزنامه‌نگار، قالب و شکل بیان تکررسانه‌ای یا چندرسانه‌ای را به نظر و تشخیص خود انتخاب کند؛ با مخاطبان وسیعی در تعامل و گفت‌وگو قرار گیرد؛ و تولیدات خود را با سایر تولیدات پیوند زند. در این فضای جدید و با این قابلیت‌های جدید اشکال جدیدی از روزنامه‌نگاری پدیدار می‌شود، که می‌توان آنها را روزنامه‌نگاری مبتنی بر حاشیه‌نگاری، روزنامه‌نگاری مبتنی بر منبع نامحدود و روزنامه‌نگاری فراسازگارانه نامید. این امر اشکال جدید مخاطب را فعال می‌سازد، افزودن نظر مخاطبان به متن اولیه روزنامه‌نگار و حک و اصلاح مطالب تولیدی را میسر می‌سازد، و سازگاری و کنار هم قرار گرفتن اشکال قبلی تولیدات روزنامه‌نگارانه (نوشتاری، صدا، تصویر) را فراهم می‌سازد.

در فصل دوم تحت عنوان جامعه اطلاعاتی، ابتدا اشاره‌ای شده است به گفتمان شکل دادن به ساخت واقعیت اجتماعی، و اینکه واقعیتی که افراد هر جامعه می‌شناسند امری از پیش موجود و مفروض نیست، بلکه عوامل و عناصر اجتماعی این واقعیت را می‌سازند و رسانه‌ها از مهم‌ترین این عوامل به‌شمار می‌آیند. به این ترتیب، متون رسانه‌ای فقط واقعیت را منعکس نمی‌کنند، بلکه به آنها شکل می‌دهند و به عبارتی آنها را ساخته یا دوباره‌سازی می‌کنند. دیدگاه‌های مارکسیستی، زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی و نظریه‌پردازان گفتمان و صاحب‌نظران مطالعات فرهنگی در بحث ساخت واقعیت

باقی‌مانده این فصل به بحث جامعه اطلاعاتی و جایگاه آزادی بیان در این مفهوم اختصاص یافته است. تا انتقال گفتمان صورت گرفته یعنی گفتمان مبتنی بر جریان یک‌سویه اطلاعات و ساخت واقعیت‌هایی که رسانه‌های سنتی و مالکان و مدیران آنها در آن نقش عمده‌ای دارند، به گفتمان مبتنی بر جریان دوسویه و چندسویه اطلاعات و ارتباطات، که مخاطبان آن‌ها در آن مشارکت و فعالیت بیشتری دارند، بهتر فهمیده شود.

در خصوص جامعه اطلاعاتی، نویسنده دیدگاه‌های متفاوت و تعاریف مختلف راجع به این مفهوم را مرور، و مراحل و تحولاتی که جامعه اطلاعاتی طی کرده است را بر اساس نظر برخی نویسندگان این حوزه تشریح می‌کند. نویسنده سازه‌های جامعه اطلاعاتی را که تا حدودی مورد توافق است، اطلاعات، شبکه اطلاع‌رسانی، نظام اطلاع‌رسانی، تکنولوژی اطلاعات، تکنولوژی‌های عصر اطلاعات، و زیرساخت اطلاعاتی معرفی می‌کند. طرح بحث جامعه اطلاعاتی، تحولات و سازه‌ها و عناصر آن، از این جهت مهم است که روزنامه‌نگاری سایبر در این نوع جامعه گسترش پیدا می‌کند، و بازیگران و فعالان رسانه‌ای و ارتباطی را تغییر داده و حقوق ارتباطی را دگرگون می‌سازد.

پس از بحث جامعه اطلاعاتی، مراحل تحول مفهوم آزادی بیان مطرح شده است. آزادی بیان طی تحولات خود، اکنون مفاهیم جدید آزادی اطلاعات، حق استفاده از اطلاعات، حق دانستن، حق ارتباط و حق دسترسی همگانی به اطلاعات را دربرمی‌گیرد. این مفاهیم جدید در مراحل آخر و اخیر تحول آزادی بیان و به صورت دقیق‌تر از ۱۹۸۰ به بعد برجسته شده است. از این زمان، تکنولوژی‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی به‌ویژه اینترنت و توسعه روزنامه‌نگاری سایبر نقش و مشارکت و فعالیت بیشتری را برای مخاطبان امکان‌پذیر ساخته است.

اما روزنامه‌نگاری سایبر را با کدامیک از نظریه‌های موجود می‌توان مقایسه کرد، و وضعیت جدید رسانه‌ای چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با نظریه‌های تدوین شده در مورد رسانه‌های سنتی دارد؟ این بحثی است که در انتهای فصل جامعه اطلاعاتی به آن پرداخته شده است. نویسنده با اشاره‌ای به کتاب معروف «چهار نظریه از مطبوعات» نوشته ویلبر شرام، تئودور پترسون و فرد سیبرت، و توضیح کوتاهی در مورد چهار نظریه مطرح شده در این کتاب یعنی نظریه نظام اقتدارگرا، نظریه نظام کمونیستی، نظریه نظام آزادی‌گرا و نظریه نظام مسئولیت اجتماعی، اظهار می‌دارد نظریه مسئولیت اجتماعی که دیدگاهی مخاطب‌گرا به حساب می‌آید، نزدیکی بیشتری با روزنامه‌نگاری سایبر دارد و سایر نظریه‌ها به درس گرفتن از روزنامه‌نگاری سایبر نیاز دارند. همچنین، نویسنده با ذکر الگوی ارتباطی دوگانه انتقالی و آئینی از جیمز کری، می‌گوید: «روزنامه‌نگاری سایبر به الگوی آئینی که در آن مخاطب شرکت‌کننده‌ای فعال و مولد است، نزدیک‌تر است.» مفهوم روزنامه‌نگاری سایبر و انواع روزنامه‌نگاری سایبر، مطالبی است که در فصول سوم و چهارم بیشتر مورد توجه

**تکنولوژی‌های جدید اطلاعاتی
و ارتباطی به‌ویژه اینترنت و
توسعه روزنامه‌نگاری سایبر
نقش و مشارکت و فعالیت
بیشتری را برای مخاطبان
امکان‌پذیر ساخته است**

اجتماعی قابل توجه و پر اهمیت است، اما این بحث محدود و محصور به این دیدگاه‌ها و نظریه‌پردازان نمی‌شود، و می‌توان نظریه افرادی مثل گرینر و بحث کاشت اثرهای فرهنگی وی را نیز در اندیشه ساخت اجتماعی واقعیت دخیل و مرتبط دانست.

در هر حال، آنچه در این بحث مهم است و تکیه‌گاه نظریه‌پردازان قبل از توسعه و گسترش فضای مجازی و روزنامه‌نگاری سایبر است، نظارت و مدیریت دولت‌ها و یا عوامل قدرت سیاسی و اقتصادی بر رسانه‌های سنتی و مرسوم و یک‌سویه کردن جریان اطلاعات و تولید محصولات رسانه‌ای است. استدلال نویسنده کتاب روزنامه‌نگاری سایبر این است که گسترش امکانات گفته شده در مورد فضای مجازی و از جمله گسترش روزنامه‌نگاری سایبر، گفتمان شکل دادن به ساخت واقعیت را دچار آسیب کرده است.

به نظر نویسنده، نظریه‌های مرتبط با ساخت اجتماعی واقعیت، پیش از رشد و فراگیر شدن رسانه‌های سایبر و در دوره غلبه بحث جریان یک‌سویه اطلاعات مطرح شده است؛ زمانی که تصور می‌شد رسانه‌ها همه‌کاره‌اند و می‌توانند پیام دلخواه خود را به مخاطبان تزریق کنند، و حتی از طریق سانسور و ایجاد محدودیت، دسترسی مخاطب به اطلاعات را تحت نظارت و مدیریت قرار دهند. اما در فضای رسانه‌های نوین و برخاسته از روزنامه‌نگاری سایبر و دوسویه شدن جریان اطلاعات و ارتباطات شیوه‌های جدیدی برای تولید و مبادله پیام در قالب رسانه‌های سایبر و از جمله روزنامه‌نگاری سایبر پیدا شده است که دیدگاه‌های مبتنی بر ساخت اجتماعی واقعیت را تضعیف کرده است.

باقی فصل پنجم به مباحثی تحت عناوین جهان در میانه انقلاب، جوامع کشتنگر و جهانی‌سازی جامعه اطلاعاتی و روزنامه‌نگاری سایبر، کنفرانس‌های منطقه‌ای برای جامعه اطلاعاتی حاکمیت اینترنت و اجلاس سران جهان درباره جامعه اطلاعاتی اختصاص یافته است، که ارتباط روشن و مشخصی با عنوان فصل، یعنی کیوسک ماهواره‌ای ندارند و انسجام فصل را بهم زده‌اند.

فصل ششم، به آینده روزنامه‌نگاری اختصاص یافته است. در خصوص آینده روزنامه‌نگاری سنتی، با ورود و توسعه روزنامه‌نگاری

بر اساس یکی از این دیدگاه‌ها، استفاده از رسانه‌های مرسوم به صورت ترکیبی، سرعت به‌روزرسانی اطلاعات، توزیع افقی اطلاعات، تمرکززدایی، دسترسی آسان، فقدان سلسله مراتب، عدم سانسور و قابلیت روزنامه‌نگاری است. با این ویژگی‌ها و قابلیت‌ها، نویسندگان بر اساس پژوهشی که مؤسسه پیو منتشر کرده، معتقد است روزنامه‌نگاری در میانه یک تحول بزرگ قرار گرفته و با سرعت به طرف پیچیده شدن در حرکت است، و این تحول انتقال قدرت از روزنامه‌نگاری سنتی به مخاطبان خبر را نشان می‌دهد.

اما انواع روزنامه‌نگاری سایبر چیست؟ دسته‌بندی‌های متفاوتی وجود دارد. بر اساس یکی از این دسته‌بندی‌ها سه نوع روزنامه‌نگاری سایبر وجود دارد؟ نوع اول، نسخه آنلاین روزنامه‌ها و مجلات سنتی است که می‌تواند شامل همه مطالب نسخه نوشتاری و یا بیشتر از آن باشد که در خود روزنامه موجود نیست. هدف این نوع، بیشتر تجاری است. نوع دوم، بیان دیدگاه گروه‌های مدافعه‌گر، اخبار این گروه‌ها یا گزارش‌های مربوط به آنها و هواداران آنها به صورت آنلاین است. این نوع، به مسائلی مثل محیط زیست، سیاست، مسائل مذهبی و مسائل اجتماعی مهم متمرکز است. این نوع، گرچه تجاری است ولی با نوع اول متفاوت است و دیدگاه‌های ارائه شده در این نوع، در نوع اول دیده نمی‌شود. نوع سوم، بازتاب نظر و گزارش‌های افراد یا گروه‌هایی است که، گرچه خودشان در رسانه‌های تجاری کار می‌کنند اما خواستار درجه‌ای برای انعکاس عقاید خود هم هستند.

در فصل پنجم، کیوسک ماهواره‌ای معرفی شده است. کیوسک ماهواره‌ای به مخاطب این امکان را می‌دهد که روزنامه‌های جهان را در قالب چاپی، ولی در محل دلخواه خود مثل هتل‌ها، کشتی‌های مسافرتی، فرودگاه‌های بین‌المللی، دانشگاه‌ها، سفارتخانه‌ها یا مکان‌های دیگری از این قبیل دریافت کند. به این ترتیب، کیوسک حکم یک واحد فروش را دارد که پیوسته نسخه‌های بین‌المللی و محلی را از شبکه ماهواره‌ای دریافت می‌کند و بر روی صفحه نمایش خود به نمایش در می‌آورد، و بر اساس تقاضای کاربر طرف دو دقیقه یک نسخه را منگنه شده در اختیار او می‌گذارد. هر کس با داشتن یک کارت اعتباری و قرار دادن آن در دستگاه کارت‌خوان کیوسک، با لمس صفحه نمایش می‌تواند پس از مشخص کردن قاره، کشور و ایالت مورد نظر خود، روزنامه مورد نظر خود را سفارش داده و به صورت منگنه شده دریافت کند.

الکترونیکی دیدگاه‌های مختلفی از ناحیه صاحب‌نظران مورد مصاحبه مطرح شده است. گرچه نظر بیشتر افراد این است که روزنامه‌نگاری به عنوان یک حرفه باقی خواهد ماند و روزنامه‌نگاری کاغذی نیز باقی خواهد ماند؛ اما تغییرات بسیار زیادی نیز در این حرفه و تولیدات سنتی آن صورت خواهد گرفت. نیازهای خبری و تفسیری مخاطبان متنوع و گسترده‌تر می‌شود. مخاطبان می‌توانند به جزئیات بیشتر در مورد خبرها و واری آنها دسترسی پیدا کنند. از خوانندگان روزنامه‌های چاپی و به‌ویژه از خوانندگان جوان کاسته خواهد شد و احتمالاً خوانندگان باقیمانده کسانی هستند که از تمول بیشتری برخوردارند.

فصل هفتم، به یک موضوع مهم در حوزه روزنامه‌نگاری سایبر یعنی وبلاگ پرداخته است. وبلاگ یا بلاگ، توسعه خیره‌کننده‌ای پیدا کرده است و اکنون میلیون‌ها صفحه اینترنتی در این قالب قابل دسترس است. وبلاگ، یادداشت و نوشته شخصی ولی قابل دسترس برای دیگران در شبکه اینترنت است. اما نوع این نوشته می‌تواند خاطره شخصی، تفسیر خبرها و رویدادها، گزارش خبری که نویسنده خود تهیه کرده است، و یا اظهار عقاید متفاوت نویسنده باشد. به این ترتیب، وبلاگ که راه بسیار ساده‌ای برای انتشار مطالب در شبکه است، کاربردهای مختلف و متعددی دارد که شامل ارتباط بیشتر و کم‌هزینه با دوستان و خویشان، فعالیت در حوزه‌های بسیار متنوع و تخصصی، و همکاری با کسانی که در یک حوزه اشتراک نظر دارند، و امکان تهیه خبر و گزارش مقاله در مورد رویدادهای مختلف و انتشار آن برای دیگران است.

فصل گنجانده شده است.

سرانجام، موضوع آزادی بیان و تأثیر روزنامه‌نگاری سایر بر مفهوم آزادی بیان در فصل هشتم آورده شده است. این مبحث بر اساس مرور مصوبه‌ها و توافقی‌های جهانی، و نیز با رجوع به نظر و نتایج مصاحبه با چهره‌های شناخته در این حوزه تشریح شده است. بر اساس یکی از این نظرها تأثیر مذکور می‌تواند مثبت یا منفی باشد، و بستگی دارد به اینکه چه انگیزه‌ها و منافع پشت جریان غالب و فعالیت عمده این نوع روزنامه‌نگاری قرار گیرد. اگر روزنامه‌نگاری سایر در دست روزنامه‌نگاران سایر باشد، آزادی بیان تقویت خواهد شد، ولی اگر این نوع روزنامه‌نگاری هم در دست شرکت‌های بزرگ زنجیره‌ای (فراملی) قرار گیرد، جریان یک‌سویه اطلاعات تحکیم می‌شود و کمکی به آزادی بیان نخواهد شد.

ارزیابی

کتاب روزنامه‌نگاری سایر با وجود امتیازاتی که دارد و در ابتدا به آنها اشاره شد، کاستی‌هایی نیز دارد که در زیر مواردی از این کاستی‌ها تشریح می‌شود.

کاستی‌های نوشتاری

اشکالاتی نوشتاری و عبارتی و مربوط به صفحه‌بندی در کتاب دیده می‌شود که به بعضی از آنها اشاره می‌شود.

در صفحه ۲۸ کتاب، از عبارت روزنامه‌نگاری فراسازگارانه استفاده شده است که با توجه به توضیحاتی که در این مورد در

وبلاگ‌نویسی نوعی روزنامه‌نگاری از طریق فضای مجازی است که تفاوت‌هایی با روزنامه‌نگاری مرسوم دارد. در این شکل، علائق شخصی تولیدکننده مورد تأکید است و مخاطب توده‌ای و وسیع ملاک تولید نیست

اما بلاگ چه نسبتی با روزنامه‌نگاری سایر دارد؟ با ویژگی‌های گفته شده، وبلاگ‌نویسی نیز نوعی روزنامه‌نگاری از طریق فضای مجازی است که تفاوت‌هایی با روزنامه‌نگاری مرسوم دارد. در این شکل، علائق شخصی تولیدکننده مورد تأکید است و مخاطب توده‌ای و وسیع ملاک تولید نیست. خبرها و گزارش‌هایی که تولید می‌شوند نیز، از نوع خاص و مورد علاقه گروه‌های کوچک است که می‌خواهند صدا و دیدگاهی متفاوت و جایگزین دیدگاه مرسوم یا جریان اصلی در رسانه‌ها را بشنوند. بلاگ‌نویسی برای افراد علاقه‌مند و دارای سواد کامپیوتری فرصتی فراهم می‌کند که به‌طور هم‌زمان گزارشگر، سردبیر و ناشر باشند. بدیهی است این مسئله خطر تردید به درستی آنچه گفته می‌شود، و خدشه به اعتبار وبلاگ‌نویس را نیز به همراه خواهد داشت. وبلاگ در اکوسیستم روزنامه‌نگاری و پشت‌بلاگ‌ها (انگیزه‌های واقعی و پنهان در وبلاگ‌نویسی)، دو عنوان فرعی دیگری است که در این

که این رگه اصلی در تمام فصول دیده شود. اما این ارتباط به صورت شایسته در فصل مشاهده نمی‌شود. آزادی بیان و جایگاه آن در بحث اطلاعاتی واجد اهمیت است، اما سازوکارهای تحقق این آزادی و به‌ویژه توسل به روزنامه‌نگاری سایبر برای رسیدن به این مقصود، اهمیت بیشتری دارد؛ که این مطلب در فصل جامعه اطلاعاتی به خوبی تشریح نشده است. بخش عمده این فصل، یعنی حدود ۲۰ صفحه به طرح مطالبی مثل مرور دیدگاه‌ها و تعاریف جامعه اطلاعاتی، مراحل تکوین جامعه اطلاعاتی شامل اطلاعات، شبکه اطلاع‌رسانی، نظام اطلاع‌رسانی، تکنولوژی

در کتابی راجع به روزنامه‌نگاری در فضای مجازی ناگزیر کلمه‌هایی غیرفارسی وارد خواهد شد؛ کلمه‌هایی که معادل مناسبی در فارسی برای آنها یافت نمی‌شود و یا کلمه‌هایی که در مکالمه روزمره افراد هم جا افتاده و بسیاری به‌ویژه جوانان و افراد تحصیل کرده معنی آنها را می‌دانند

اطلاعات و زیرساخت اطلاعاتی و مراحل تحول مفهوم آزادی بیان اختصاص یافته است، که ارتباط روزنامه‌نگاری سایبر با این مطالب تشریح و تشریح نشده است.

استفاده فراوان از کلمه‌های انگلیسی

در کتابی راجع به روزنامه‌نگاری در فضای مجازی ناگزیر کلمه‌هایی غیرفارسی وارد خواهد شد؛ کلمه‌هایی که معادل مناسبی در فارسی برای آنها یافت نمی‌شود و یا کلمه‌هایی که در مکالمه روزمره افراد هم جا افتاده و بسیاری به‌ویژه جوانان و افراد تحصیل کرده معنی آنها را می‌دانند و برای آنها آسان نیست کلمه‌ای فارسی به‌جای آنها به‌کار ببرند. از جمله این موارد کلمه‌های سرویس، کادر، دائلود، پرینت و آنلاین است. منظور این نیست که استفاده از این کلمات اصولاً ایرادی ندارد، بلکه مقصود این است که شاید استفاده از این موارد در متنی راجع به روزنامه‌نگاری جدید تا حدودی قابل اغماض باشد. اما کاربرد فراوان واژه‌های انگلیسی، حتی مواردی که برای آنها کلمه فارسی مناسبی وجود دارد قابل پرسش است و زبان فارسی و فرهنگ بومی را خدشه‌دار می‌کند. کتاب روزنامه‌نگاری سایبر از این جهت خیلی اشکال دارد و از پیش‌گفتار گرفته تا انتهای کتاب واژه‌هایی دیده می‌شود که معادل فارسی مناسبی دارند. در همان پیش‌گفتار، مکرر از کلمه پروفیسور استفاده شده است، و معلوم نیست با وجود کلمه استاد که جایگزین مناسب و درستی برای این کلمه است چه اصراری برای استفاده از این واژه وجود داشته است. بخشی از کلمه‌هایی که نویسنده می‌توانسته از

کتاب آورده شده، به نظر می‌رسد مراد نویسنده روزنامه‌نگاری چندرسانه‌ای است. این عبارت روشن‌تری است و ظاهراً کاربرد بیشتری هم دارد. در صفحه ۳۵ کتاب، در دو سطر آخر از عبارت نظریه در لوله آزمایش استفاده شده، که مفهوم روشنی ندارد. کلاً بندی که با این عبارت شروع می‌شود، مبهم است. عنوان فصل هشتم در فهرست کلی و در صفحه شروع این فصل (صفحه ۱۹۳) آزادی بیان است، ولی در عنوانی که بالای صفحات فرد این فصل دیده می‌شود به صورت تأثیر روزنامه‌نگاری سایبر بر مفهوم آزادی بیان آمده است. بسیاری از کلماتی که معادل انگلیسی یا املا انگلیسی آنها در ذیل صفحات آورده شده است، اکنون در زبان فارسی برای مخاطب حوزه ارتباطات یا علوم اجتماعی شناخته شده‌اند و نیازی به ذکر آنها به صورت زیرنویس نبوده است. از جمله می‌توان به این کلمات اشاره کرد: متون رسانه‌ای (صفحه ۳۴)، تأثیرات رسانه‌ای و انقلاب تجربی (صفحه ۳۵)، مطالعه روابط بین‌فردی و نفوذ با جعبه سیاه ذهن (صفحه ۳۷)، جهانی‌سازی (صفحه ۴۰)، کاربردها (صفحه ۴۹)، نخستین فیلسوف بزرگ سایبر اسپیس (صفحه ۵۰)، صفحات وب (صفحه ۹۸)، نقد فیلم و نمایشنامه (صفحه ۹۹)، شرح عکس (صفحه ۱۱۶)، شهرهای جهانی (صفحه ۱۳۳)، محتوای عربی (صفحه ۱۴۷)، کلمات عبور (صفحه ۱۶۷)، سبک (صفحه ۱۷۱) و ذهن و توان مناسب برای برقراری ارتباط (صفحه ۱۷۲). از این موارد فراوان است.

اشکالات ساختار کتاب از نظر فصل‌بندی و محتوای فصول

فصول کتاب از نظر عنوان و محتوا تطابق ندارند. در فصل سوم تحت عنوان جامعه اطلاعاتی، در ابتدا بحثی در مورد ساختار اجتماعی واقعیت مطرح شده است. سپس، بحث دیگری تحت عنوان گفتار شکل دادن به ساخت واقعیت، و سپس ذیل عنوان هفت مرحله تئوری‌های ارتباطی، خلاصه‌وار هفت دوره زمانی برای نظریه‌های ارتباطات توضیح داده می‌شود. این مباحث مجموعاً چهار صفحه را به خود اختصاص داده‌اند و ربط آنها با موضوع جامعه اطلاعاتی مشخص نشده است. بعد از این مباحث، موضوع دیگری تحت عنوان آسیب‌دیدگی گفتار شکل دادن به ساخت واقعیت مطرح شده و ذیل آن گفته شده است: در فضای رسانه‌ای نوین و برخاسته از روزنامه‌نگاری سایبر و غلبه نسبی دوسویگی رسانه‌ای، و از دیگر سو پیدا شدن مکانیزم‌های تازه ارتباطی برای خلق و مبادله پیام‌ها از طریق رسانه‌های سایبر، این دیدگاه‌ها اگرچه هنوز مطرح هستند، اما تا حدودی دچار آسیب شده و نیاز به بازبینی دارند. به نظر می‌رسد برای گفتن این نکته نیازی به طرح مباحث قبلی نبود. به اضافه اینکه ربط جامعه اطلاعاتی یا فضای رسانه‌ای نوین با ساخت اجتماعی واقعیت به هیچ وجه روشن نیست.

باقی مانده فصل البته به بحث جامعه اطلاعاتی می‌پردازد. با وجود این، مباحثی که در قالب جامعه اطلاعاتی مطرح می‌شود، انتظار خواننده را برآورده نمی‌کند. به عبارت دیگر، با عنایت به اینکه موضوع اصلی کتاب روزنامه‌نگاری سایبر است، طبیعی است

دیگران از آنها استفاده کرده‌اند؛ مثلاً به جای مدیوم، فرمت، فایل، آپدیت و دانلود به راحتی می‌توان از جایگزین‌های رسانه، قالب، پرونده، تازه، و بارگذاری استفاده کرد. بیشتر موارد دیگر نیز جایگزین مناسب دارند.

مشکل عدم انسجام

یک نکته مهم، عنوان کتاب است. به نظر می‌رسد عنوان کتاب دقیق نیست و با محتوا مطابقت ندارد. عنوان اصلی روزنامه‌نگاری سایبر، و عنوان فرعی جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان، نشان دهنده این است که ابعاد مهم روزنامه‌نگاری سایبر پوشش داده می‌شود و عنوان فرعی اهمیت و وزن کمتری خواهد داشت، ولی در عمل این توازن رعایت نشده است. گذشته از این، نگاه و تصویری که در این کتاب از روزنامه‌نگاری سایبر برجسته شده است، دیدگاه صاحب‌نظرانی است که با آنها مصاحبه شده و دیدگاه تلیقی یا نتیجه‌گیری نویسنده در آن مشهود و بارز نیست. بنابراین، سزاور این بود که عنوان روزنامه‌نگاری سایبر از نگاه صاحب‌نظران، یا عنوانی نزدیک به این انتخاب می‌شد.

نکته دوم اینکه، در فصل چهارم تحت عنوان انواع روزنامه‌نگاری سایبر، گونه‌های روزنامه‌نگاری سایبر و تفاوت‌های آنها با هم به خوبی تشریح نشده است. البته تقسیم‌بندی سه‌گانه‌ای در کمتر از دو صفحه (۹۶ - ۹۵) دیده می‌شود، که بسیار مختصر است و انتظار این است که اگر فصلی به انواع روزنامه‌نگاری اختصاص پیدا کرده، تقسیم‌بندی سه‌گانه مذکور یا تقسیم‌بندی‌های

عنوان اصلی روزنامه‌نگاری سایبر، و عنوان فرعی جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان، نشان دهنده این است که ابعاد مهم روزنامه‌نگاری سایبر پوشش داده می‌شود و عنوان فرعی اهمیت و وزن کمتری خواهد داشت، ولی در عمل این توازن رعایت نشده است

جایگزین‌های فارسی برای آنها استفاده کند، این موارد است: پلورایسم و تئوری (صفحه ۳۷)، سایبر کاپیتالیزم و سایبر مونوپولی (صفحه ۴۰)، استراتژی‌های مدرنیزه کردن، تریولوژی و نتولیبیرال (صفحه ۴۱)، ایده‌آل، پارادایم و سنتر اجتماعی (صفحه ۴۳)، تبلت (صفحه ۷۵ و صفحه ۷۶)، مدیوم (صفحه ۷۷)، سرویس و دپارتمان (صفحه ۸۰)، فرمت و فایل (صفحه ۹۷)، آپدیت، نوانس‌ها، و فکت (صفحه ۱۰۳)، سایبر اسپیس (صفحه ۱۰۴)، دانلود و لود اتوماتیک (صفحه ۱۱۸)، پرینت (صفحه ۱۲۸)، فرم مجازی و ژورنالیزم (صفحه ۱۳۴)، پروسه و استراتژی (صفحه ۱۳۸)، مکانیزم و سرورهای اینترنتی (صفحه ۱۴۶)، جرایم سایبر (صفحه ۱۴۸)، کیوسک‌های ماهواره‌ای (فصل ۵) و پاراگراف (صفحه ۱۵۲). البته این فهرست همه موارد را دربر نمی‌گیرد، و شمار واژگان انگلیسی بیش از این است. اهل اطلاع می‌دانند که بسیاری از این واژه‌ها معادل فارسی مناسبی دارند و قبلاً

اصطلاحات و معادل‌های کلمات و عبارتهایی است که لزومی به ذکر آنها نیست. از نمونه‌های آشکار درازنویسی، عدم انسجام نظری صفحه ۱۵۹ تا ۱۶۱ است که، ابتدا کل مطلبی نوشته شده سپس خلاصه آن هم آورده شده است.

در کل، هر کتاب یک هدف کلی دارد که این هدف کلی می‌تواند به اهداف جزئی تقسیم شود و هر هدف جزئی فصلی را به خود اختصاص دهد. در نهایت نیز در فصلی تحت عنوان نتیجه‌گیری اهداف تجزیه شده در فصول مختلف کتاب دوباره ترکیب شده و هدف اصلی و عمده کتاب تجمیع، تشریح و تصریح شود. به نظر می‌رسد کتاب از این جهت کاستی دارد و این نظم را رعایت نکرده است. بیشتر شبیه صفحه گزارش بعضی رزنامه‌های

در چند فصل از کتاب وقتی نقل قولی از یکی از افراد مورد مصاحبه آورده شده، آن شخص در ابتدای نقل قول معرفی شده و این معرفی‌ها در جاها و فصول دیگر دوباره تکرار شده است

وطنی است که مطالبی را کنار هم می‌آورند؛ مثلاً در فصل آینده روزنامه‌نگاری، و در بحث رابطه میان جامعه مدنی و جامعه اطلاعاتی که ذیل عنوان فرعی رسانه‌ها در بیانیه اولان باتر مطرح شده است (که البته بحث مذکور با عنوان فرعی مذکور تطابق کامل ندارد)، دیدگاه‌های متعددی در مورد رابطه این دو مفهوم مطرح می‌شود و سرانجام بر خواننده روشن نمی‌شود که این دو، رابطه تخریبی با هم دارند یا تقویتی، و مثلاً رشد جامعه اطلاعاتی موجب رشد جامعه مدنی می‌شود یا آن را تخریب می‌کند.

نکته پایانی در مورد کتاب روزنامه‌نگاری سایبر، جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان اینکه، همانطور که در سطور بالا گفته شد با عنایت به تازگی موضوع و کم بودن منابع و نوشته‌های مرتبط با موضوع کتاب به زبان فارسی، و با وجود انتشار کتاب‌های دیگری در این زمینه از فاصله چاپ اول تا کنون، چاپ اول این کتاب هنوز نوشته قابل استفاده‌ای برای فعالان حوزه روزنامه‌نگاری سنتی، روزنامه‌نگاری سایبر، و دانشجویان حوزه ارتباطات و روزنامه‌نگاری به شمار می‌آید. در عین حال، کتاب یاد شده قابلیت این را دارد که کیفیت بهتری پیدا کند و دایره مخاطبان خود را گسترده‌تر کند. البته این ارتقاء مشروط به این است که نویسنده کاستی‌های یاد شده در این نوشتار را مورد توجه قرار دهد و چاپ تجدید نظر شده و تازه‌ای از آن روانه بازار کند.

پی‌نوشت

1. adehghan@ut.ac.ir

مشابه توضیح داده شود، مقایسه‌ای صورت گیرد، نمونه‌هایی برای هر یک از داخل کشور و سایر کشورها آورده شود، و در نهایت نتیجه‌گیری و ارزیابی به عمل آورده شود.

بخش عمده‌ای از این فصل به مزایای روزنامه‌نگاری سایبر اختصاص یافته، که به نظر می‌رسد این مطلب باید در فصل قبلی که عنوان مفهوم روزنامه‌نگاری سایبر دارد، گنجانده می‌شد. در همین فصل چهارم، روزنامه‌نگاری سایبر، گونه پیش‌تاز روزنامه‌نگاری آنلاین به حساب آمده است، که توضیح کافی داده نشده و این حکم را مبهم باقی گذاشته است. روزنامه‌نگاری آنلاین چه گونه‌های دیگری دارد و چرا روزنامه‌نگاری سایبر، گونه پیش‌تاز روزنامه‌نگاری آنلاین است.

نکته سوم اینکه در چند فصل از کتاب وقتی نقل قولی از یکی از افراد مورد مصاحبه آورده شده، آن شخص در ابتدای نقل قول معرفی شده و این معرفی‌ها در جاها و فصول دیگر دوباره تکرار شده است. بهتر بود این معرفی‌ها یک‌بار در بخش ضمیمه صورت می‌گرفت و در متن از معرفی افراد و مخصوصاً از تکرار آن پرهیز می‌شد.

مشکل عدم انسجام در مورد هر یک از فصول نیز دیده می‌شود. محتوای فصول به صورت منطقی جدا نشده و بخشی از یک فصل در فصل دیگر آورده شده است. فصل اول تحت عنوان دوراندیشی ارتباطی آمده اما، محتوا به ویژگی‌های روزنامه‌نگاری سایبر مربوط می‌شود، که البته این دو مفهوم می‌توانند مرتبط باشند و ویژگی‌های گفته شده ممکن است ما را به مفهوم دوراندیشی ارتباطی منتقل کند، اما نویسنده عنوان فصل را در بند ابتدایی یا انتهای تشریح نکرده است.

فصل دوم با عنوان جامعه اطلاعاتی، با موضوع ساخت اجتماعی واقعیت و نقش رسانه‌ها در آن شروع می‌شود و دو صفحه در این باره صحبت می‌شود. سپس، عنوان فرعی هفت مرحله نظریه‌های ارتباطی شروع می‌شود و خواننده می‌ماند که ساخت اجتماعی واقعیت چگونه به جامعه اطلاعاتی وصل می‌شود و چه ارتباطی میان این دو وجود دارد؟

در فصل کیوسک‌های ماهواره‌ای نیز غیر از قسمت اول آن، که با عنوان فصل تطابق دارد، بخش‌های دیگر همه درباره جامعه اطلاعاتی و به‌ویژه بحث روزنامه‌نگاری و رابطه آن با جامعه اطلاعاتی مربوط می‌شود. این مباحث به صورت منطقی می‌بایست در فصل جداگانه‌ای که برای جامعه اطلاعاتی در نظر گرفته شده، یعنی فصل دوم مطرح می‌شد.

درازنویسی

اضافه‌نویسی و عدم رعایت اختصار از دیگر اشکالات کتاب است. از نمونه‌های درازنویسی، معرفی‌های بلا مورد و تکراری اشخاصی است که نظر آنها پرسیده و در کتاب گنجانده شده است. بعضی از این موارد تکرار می‌شود (برای نمونه معرفی پیکه ری در صفحه ۱۳۴ و تکرار آن در صفحه ۱۶۴). نمونه دیگر درازنویسی، آوردن